

Interfejsy głosowe

1. Projektowanie interfejsów głosowych
2. Analiza i synteza mowy

„Mowa jest źródłem nieporozumień”

„Mały książę” Antoine de Saint-Exupéry

Projektowanie interfejsów głosowych

Interfejs graficzny

- Opiera się na elementach wizualnych
- Pozwala wyświetlić dostępne opcje
- Pozwala pominąć akcje użytkownika niezwiązane z funkcjonalnością

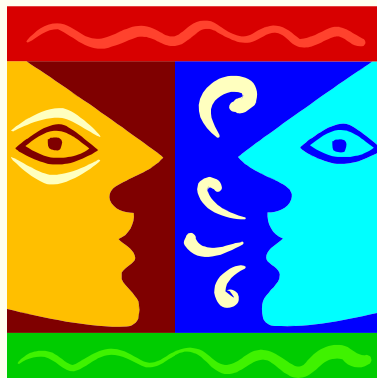
Interfejs głosowy

- Brak możliwości użycia GUI
- Brak możliwości wizualnej prezentacji,
  - funkcjonalności, z jakiej aktualnie korzysta użytkownik
  - możliwych opcji
- Użytkownik zakłada, że będzie rozumiany tak samo jak w komunikacji z innymi ludźmi

Wytyczne

1. Udostępnij użytkownikowi informację o tym co może zrobić
2. Informuj użytkownika z jakiej funkcjonalności korzysta i jak ją opuścić
3. Wyrażaj możliwe intencje użytkownika na przykładach – np. pomoc głosowa, instrukcja głosowa
4. Ogranicz liczbę informacji – zadbaj o zwartość i przejrzystość przekazu
  - Nie podawaj więcej niż 3 możliwości na raz
  - Gdy możliwości jest więcej, przedstaw tylko te najczęściej używane i informację o tym jak przejść do pozostałych
5. Używaj wizualnego sprzężenia zwrotnego do zasygnalizowania, że interfejs jest aktywny

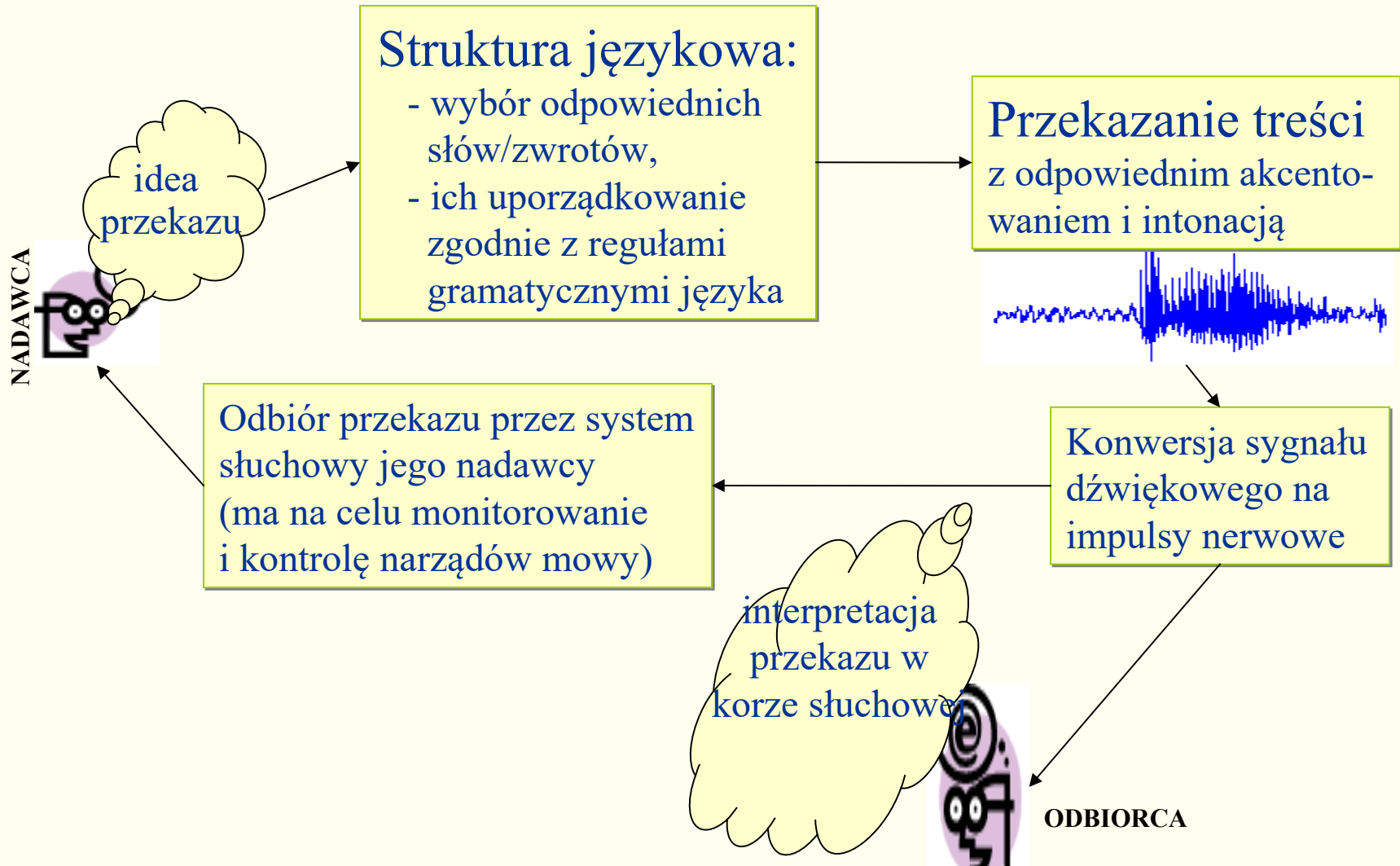
Analiza i synteza mowy

Rodzaje systemów wykorzystujących mowę

- Rozpoznawanie mowy
  - ◆ Rozpoznawanie mowy ciągłej
  - ◆ Rozpoznawanie pojedynczych wyrazów/poleceń
- Identyfikacja mówcy – określenie, która ze znanych systemowi osób mówi
- Weryfikacja mówcy (sprawdzenie, czy mówca jest rzeczywiście tym za kogo się podaje)
- Poprawa jakości sygnału mowy (redukcja szumów)
- Kodowanie sygnału mowy (do transmisji sygnału)
- Analiza głosu (diagnozowanie chorób układu mowy)
- Synteza mowy (mowa generowana przez komputer)

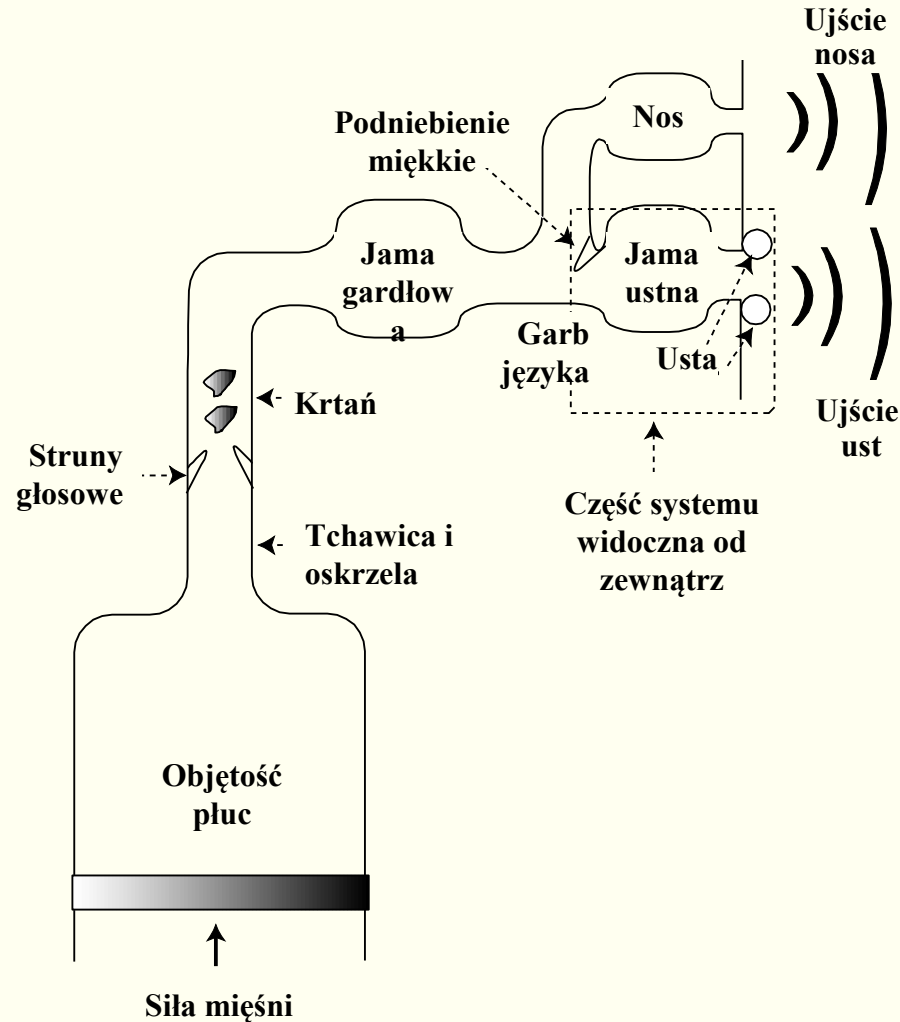
Komunikacja z użyciem mowy

Cechy systemu słuchowego

- Odgrywa istotną rolę w tworzeniu i odbiorze informacji
  - ◆ Pozwala odbierać informacje przekazywane za pomocą mowy
  - ◆ Pozwala na kontrolę jakości własnej wypowiedzi (sprzężenie zwrotne)
  - ◆ Brak sprzężenia zwrotnego u osób z wadami słuchu powoduje u nich gorszą wymowę
- Selektywność
  - ◆ osoby słyszące tylko jednym uchem nie posiadają tej cechy
- Niemożność rozróżnienia sygnałów pojawiających się w odpowiednio małych odstępach czasowych lub sygnałów o zbliżonej częstotliwości

Uproszczony model systemu akustycznego człowieka

Cechy systemu akustycznego człowieka

■ Naturalne filtry akustyczne:

- ◆ Jama gardłowa
- ◆ Jama ustna
- ◆ Jama nosowa

■ Przeciętna długość ścieżki akustycznej:

- ◆ U osoby dorosłej płci męskiej/żeńskej: 17/14 cm
- ◆ U dziecka: 10 cm

■ Kształt narządów artykulacyjnych określa właściwości filtru akustycznego

Podstawy analizy akustycznej

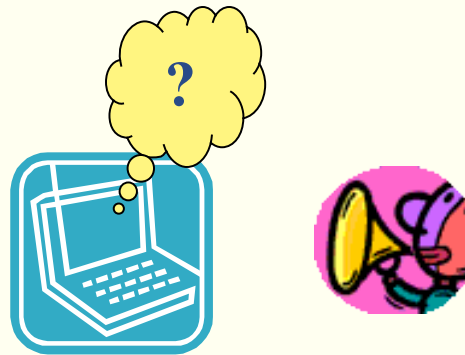
- Charakterystykę widmową fali dźwiękowej cechuje zmienność w czasie, gdyż system fizyczny (narządy mowy) zmienia się szybko w czasie
- Stąd mowę można podzielić na segmenty o podobnych właściwościach akustycznych wyznaczonych w krótkich chwilach czasowych, typowo na:
  - ◆ samogłoski – nie mają ograniczeń wynikających z przepływu powietrza w systemie akustycznym człowieka
  - ◆ spółgłoski – posiadają znaczne ograniczenia, w efekcie czego ich amplituda jest niższa i mają większe zakłócenia
- Zakres fal dźwiękowych produkowanych i odbieranych przez człowieka: 7 – 8 kHz

Podstawy analizy akustycznej

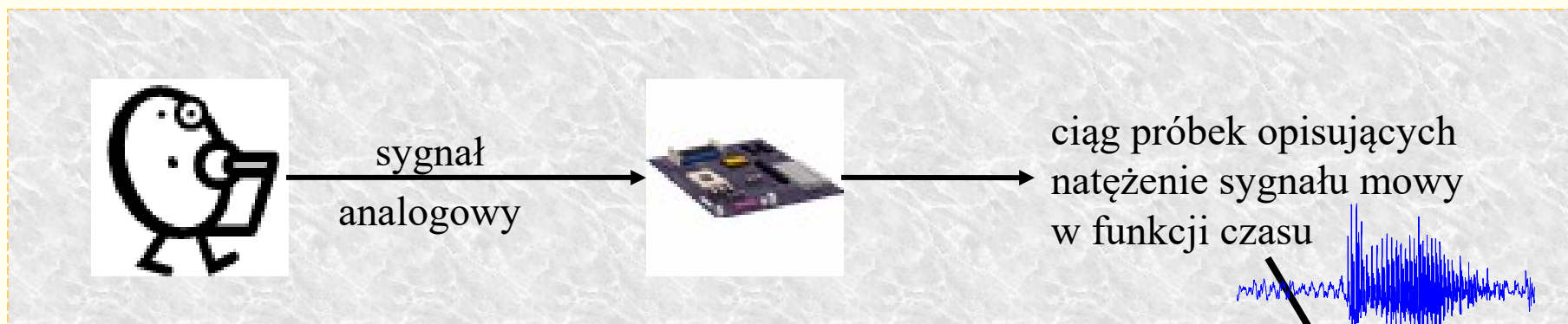
c.d.

- Sygnał dźwiękowy może służyć do określenia periodyczności, intensywności, czasu trwania i granic między poszczególnymi dźwiękami
- Mowa nie jest ciągiem dyskretnych, łatwo rozróżnialnych dźwięków, lecz raczej serią „docelowych” dźwięków (czasami bardzo krótkich) z przejściami reprezentującymi formowanie się następnego dźwięku (jest to tzw. koartykulacja)

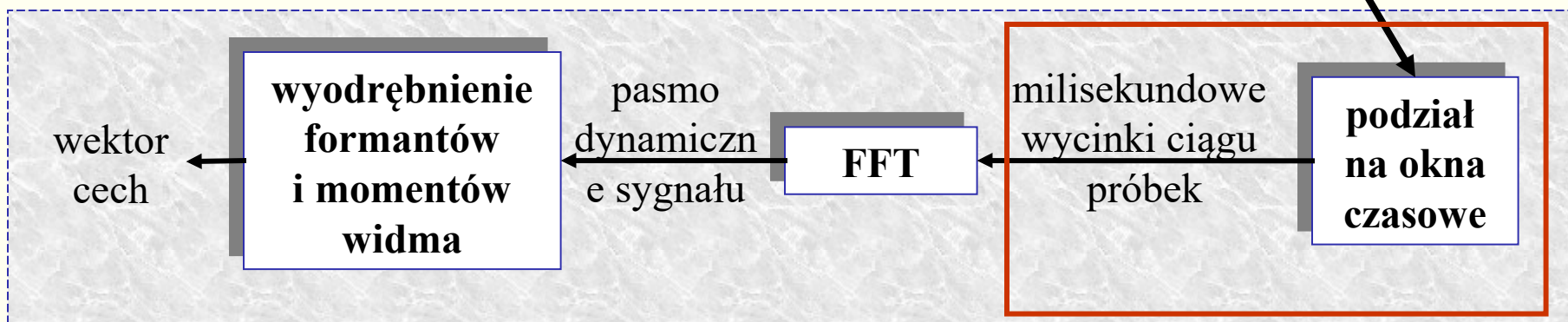
Rozpoznawanie mowy

Pozyskiwanie i przetwarzanie sygnału akustycznego

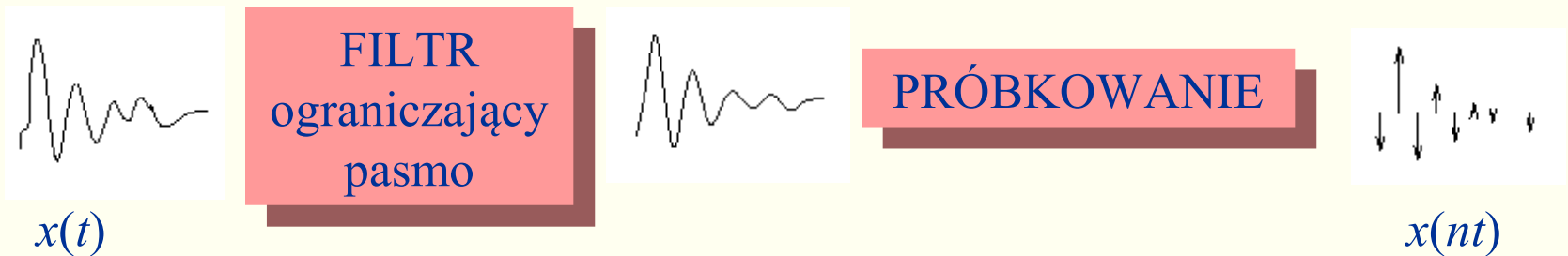
akwizycja

przetwarzanie

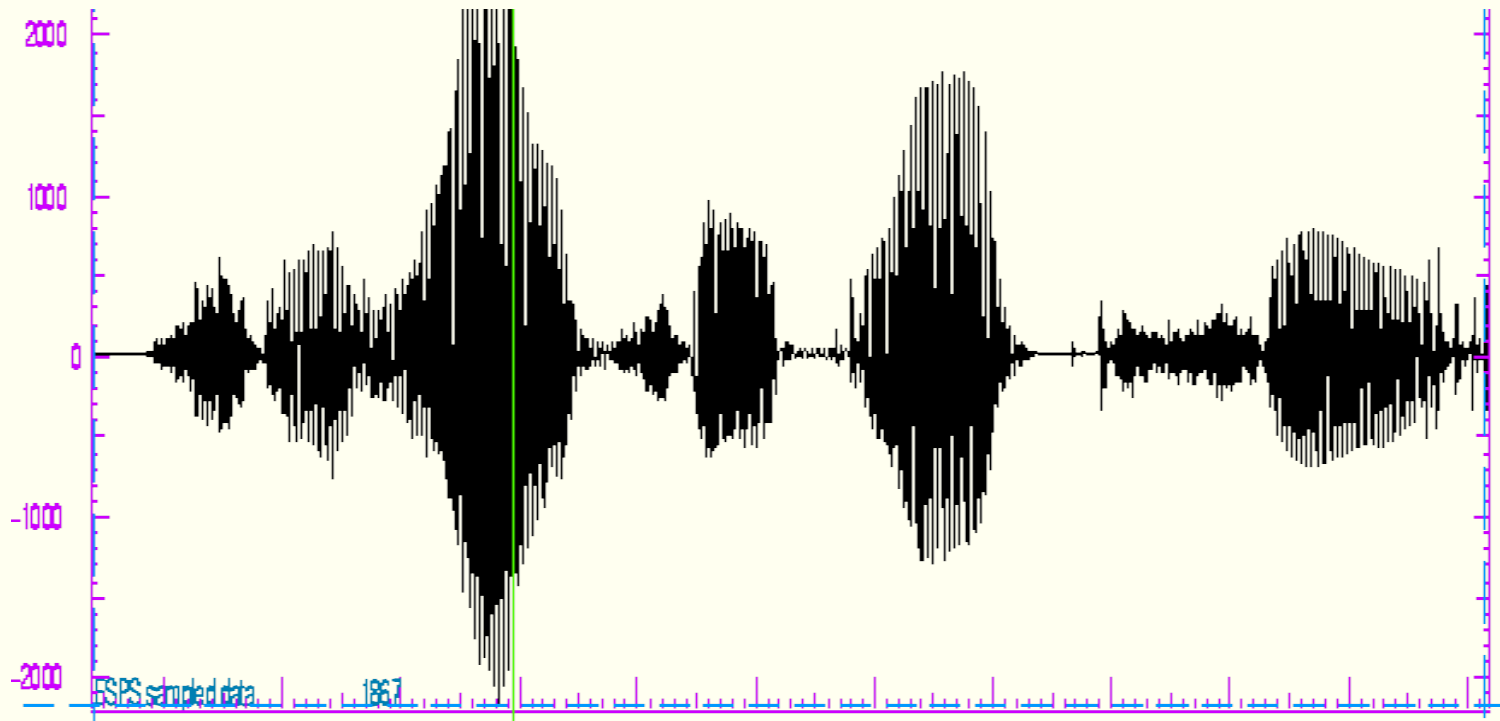
SEGMENTACJA

Próbkowanie sygnału analogowego

- Teoretycznie częstotliwość próbkowania powinna być 2-krotnie większa niż największa częstotliwość, która ma być reprezentowana w sygnale
- W praktyce stosowane są większe częstotliwości próbkowania:
  - ◆ W telefonii 8 kHz
  - ◆ W analizie i syntezie mowy za wystarczającą przyjmuje się częstotliwość 16 kHz
  - ◆ Standardy audio to 44.1 kHz (CD) i 48 kHz (cyfrowa kaseta audio)

Sygnal mowy - przykład

Sygnal dla zdania „She had your dark”

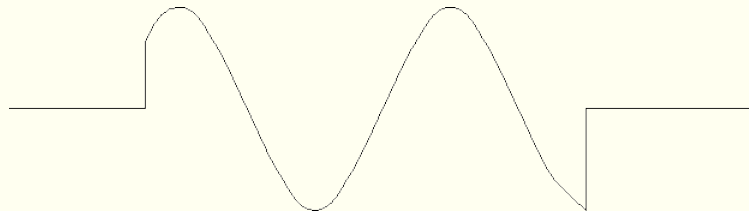
Podział na bloki (windowing)

Założenia (dla celów wykonania DFT):

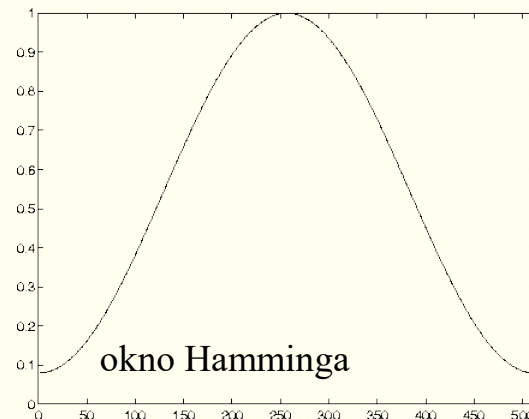
- Sygnał jest stacjonarny w krótkich chwilach czasowych

Możliwe rozwiązania:

- Przemnożenie sygnału przez funkcję okna posiadającą wartości 0 poza określonym przedziałem – powoduje powstanie nieciągłości na brzegach przedziału
- Dlatego w analizie mowy wykorzystuje się okno Hamminga

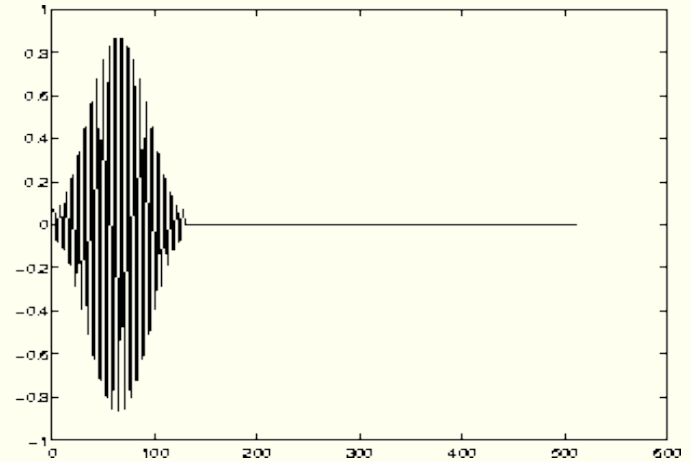
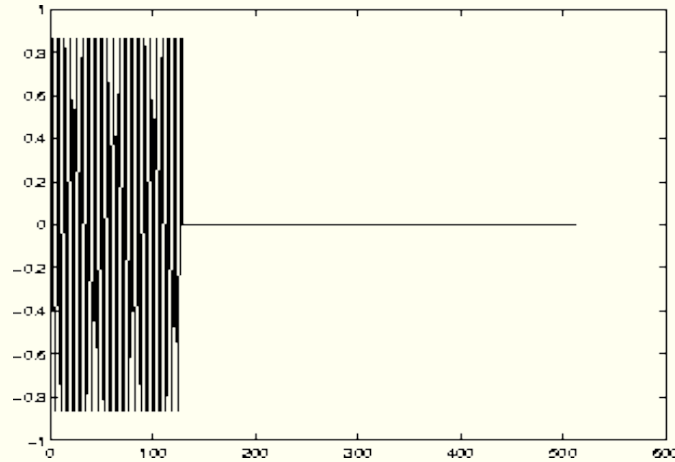
nieciągłości wynikające z zastosowania okna kwadratowego

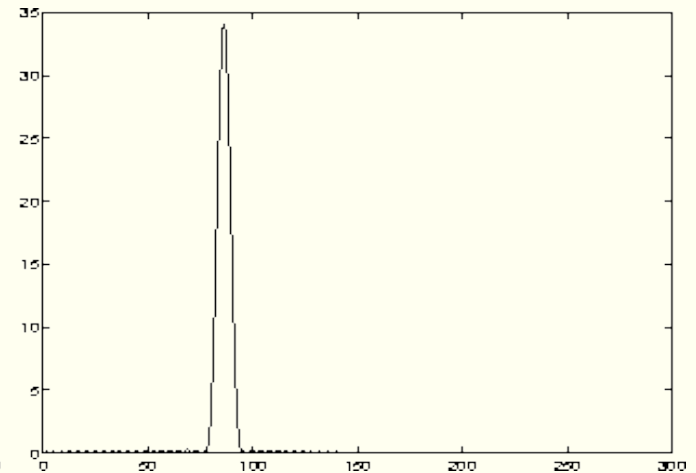
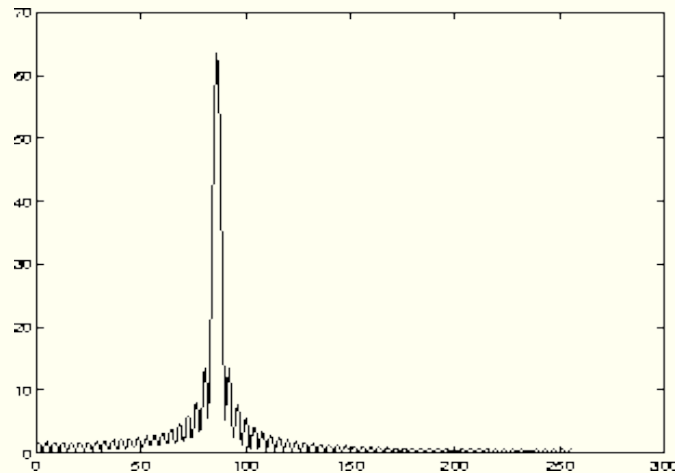

Przykład windowingu dla funkcji sinus

funkcja sinus
w oknie

moduł widma
Fouriera

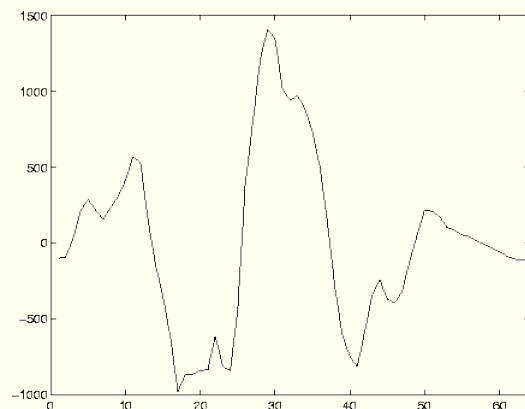
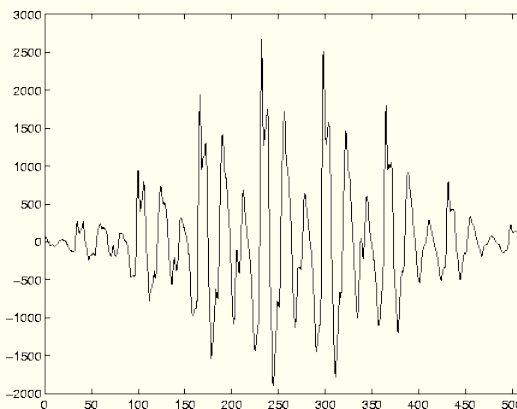
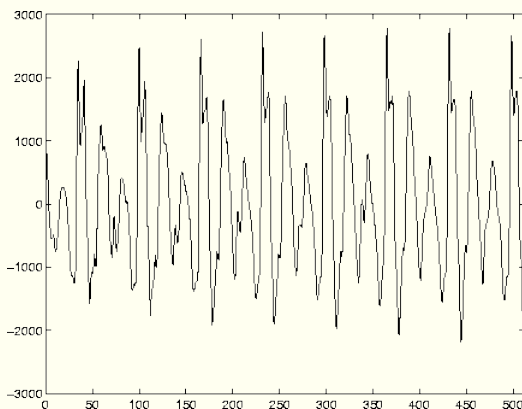

okno kwadratowe

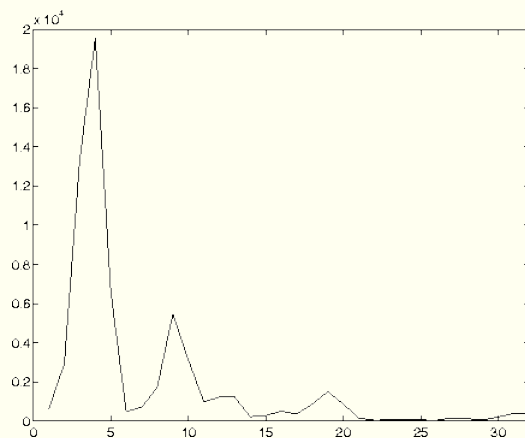
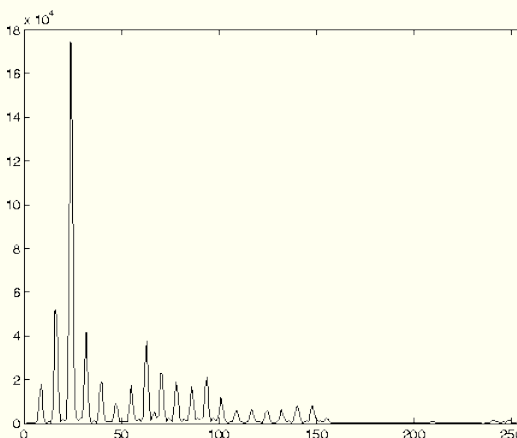
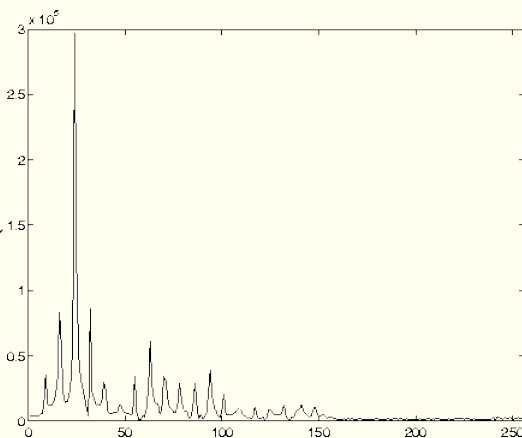
okno Hamminga

Przykład windowingu dla samogłoski

sygnał dla
samogłoski

moduł widma
Fouriera

okno kwadratowe
dł. 256

okno Hamminga
dł. 256

okno Hamminga
dł. 64

Fonetyka – fonemy i fony

- **Fony** to podstawowe jednostki dźwięku w języku. (syntaktyka, artykulacja)
- Fonem to grupa fonów posiadających to samo znaczenie. (semantyka, język)
- **Alofony** to fony występujące w fonemie.
- Istnieje nieskończona liczba fonów, ale w każdym języku można pogrupować je w 20-60 grup fonemów.
- Brzmienie fonemów jest silnie zależne od osoby je wypowiadającej.

Fonetyka - koartykulacja

- Fony nie są wypowiedane zawsze w ten sam sposób, ich brzmienie jest zależne od kontekstu.
- Fon jest celem, który chce osiągnąć, ale rzadko osiąga, mechanizm mowy.
- W większości przypadków zbliża się wystarczająco do tego, by być zrozumiałym.
- Systemy syntezy i rozpoznawania muszą uwzględniać koartykulację (dwufony, trójfony).

Fonematyka - fonemy

- Fonem – podstawowa jednostka mowy mogąca zmienić znaczenie słowa.
W języku amerykańskim wyróżnia się 42 fonemy. Są to: samogłoski, semisamogłoski, dwugłoski i spółgłoski (nosowe, szczelinowe, zwartoszczelinowe)
- Każdy fonem można traktować jak kod złożony z unikalnego zbioru gestów artykulacyjnych (gest artykulacyjny zawiera rodzaj i położenie pobudzenia dźwiękowego oraz położenie i ruch narządów mowy)
- Około 50-ciu fonemów wystarcza do wypowiedzenia zdania w dowolnym ziemskim narzeczu

Fonematyka – przykład alofonu

- Przykład alofonu można znaleźć w słowach “pin” i “spin”.
- W drugim z nich głoska /p/ bardziej przypomina w brzmieniu głoskę /b/.
- Alofony są zależne od kontekstu.
- Nie ma różnicy w znaczeniu.

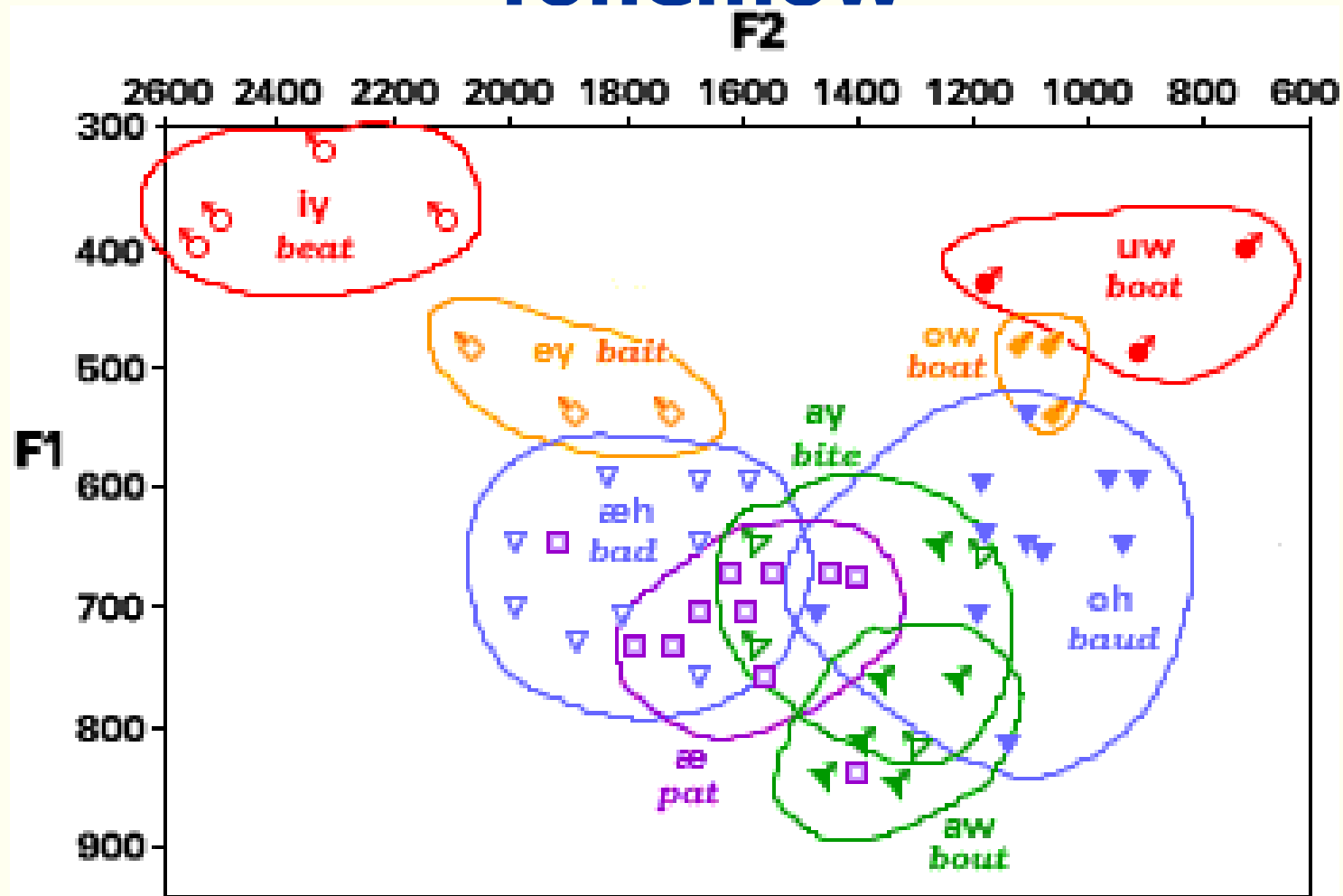
/s/ /p/ /ih/ /n/

⇕

/s/ /b/ /ih/ /n/

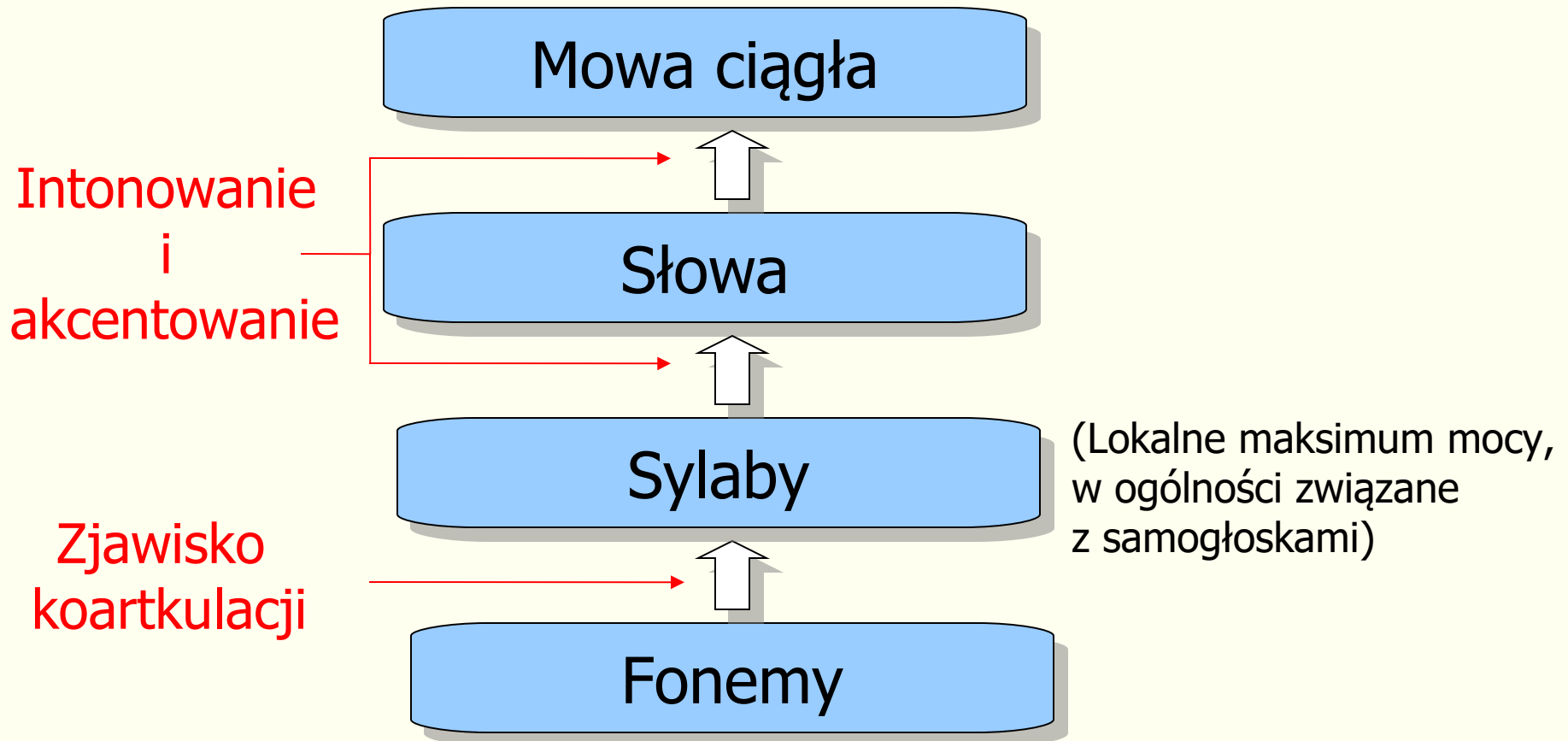
= “spin”

Fonematyka – grupowanie fonemów

Labov 1994: 168

Sylaby i słowa

Intonacja i akcent

- Akcent odzwierciedla stopień nacisku z jakim wypowiedziana jest sylaba lub słowo.
- We frazach i zdaniach intonacja różnicuje wagę (znaczenie) poszczególnych słów.
- Wymaga dalszych badań.

Schemat systemu rozpoznawania mowy

1. Usunięcie fragmentów sygnału nie zawierających sygnału mowy (detekcja mowy)
2. Wydzielenie cech
3. Klasyfikacja w oparciu o wyznaczone cechy i bazę wzorców

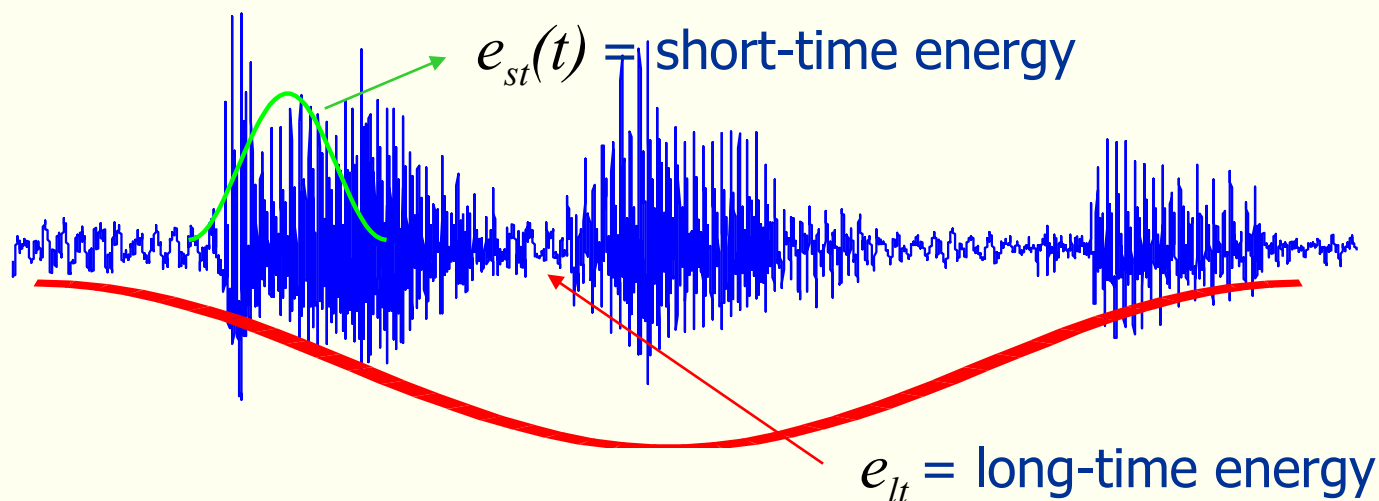
Kompensacja kanału

- Pojawia się, gdy warunki w jakich przeprowadza się testy różnią się od warunków w jakich następowało uczenie
- Dodatkowym problemem są:
  - ✓ Dźwięki nieświadomie wydawane przez człowieka (cmokanie, ciężki oddech, pstrykanie palcami)
  - ✓ Zakłócenia w systemie transmisyjnym
  - ✓ Warunki środowiskowe (praca maszyn, trzaskanie drzwiami, ruch uliczny, TV, radio, inne rozmowy w tle, nieprzyjazne środowisko-stres)
- Rozwiązaniem może być użycie cech niewrażliwych na powyższe problemy

Detekcja mowy

- Istnieje wiele technik usuwania „ciszy”
- Wyróżnia się metody:
  - ◆ Zależne od tekstu (wykorzystują statystyczne modele ciszy)
  - ◆ Niezależne od tekstu (oparte na energii sygnału)
- W ogólności detektor mowy usuwa 20-25% sygnału

Detektory mowy oparte na energii

SNR w chwili t
można oszacować
wg wzoru:

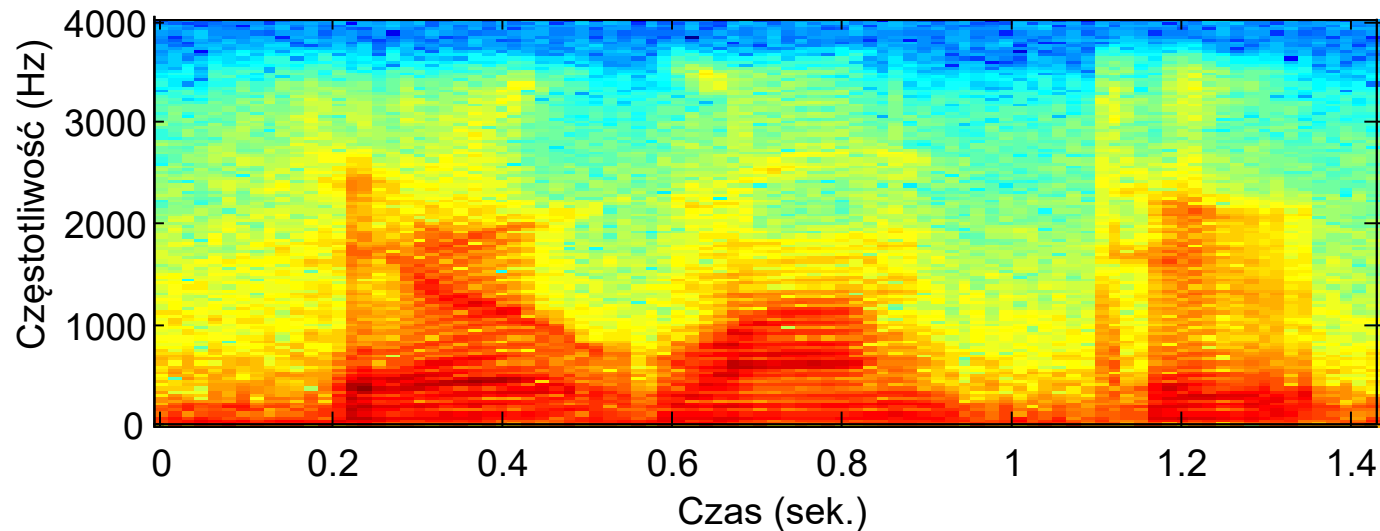
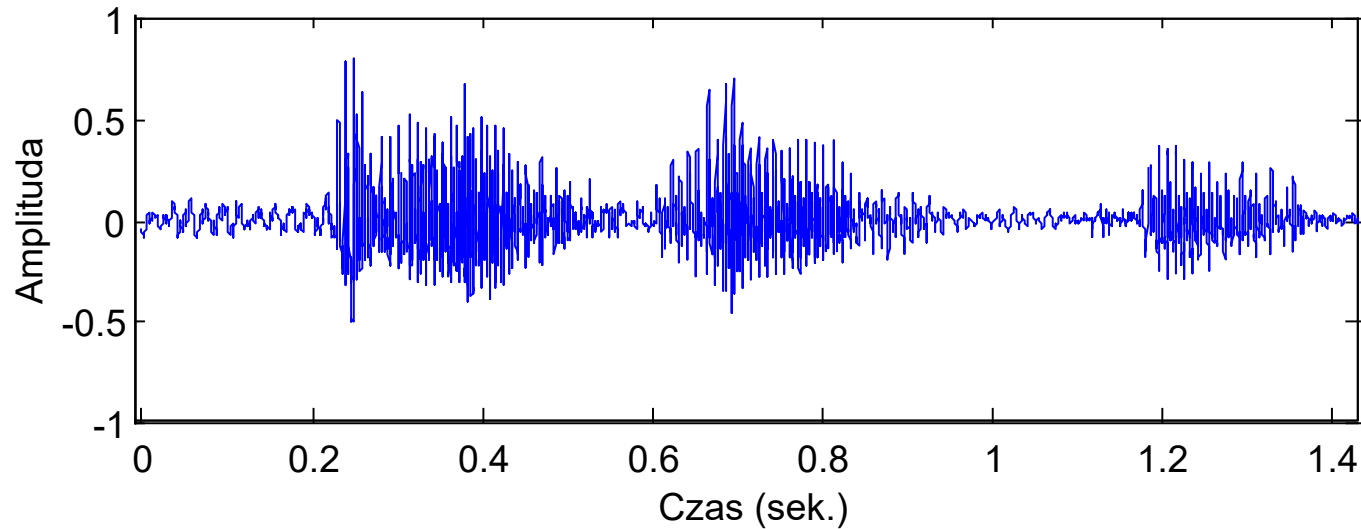
$$\Rightarrow \frac{10\log[e_{st}(t)]}{10\log[e_{lt}]}$$

aktywność
↓
>
<
↑
brak aktywności

θ_{SNR} ← Próg określany doświadczalnie

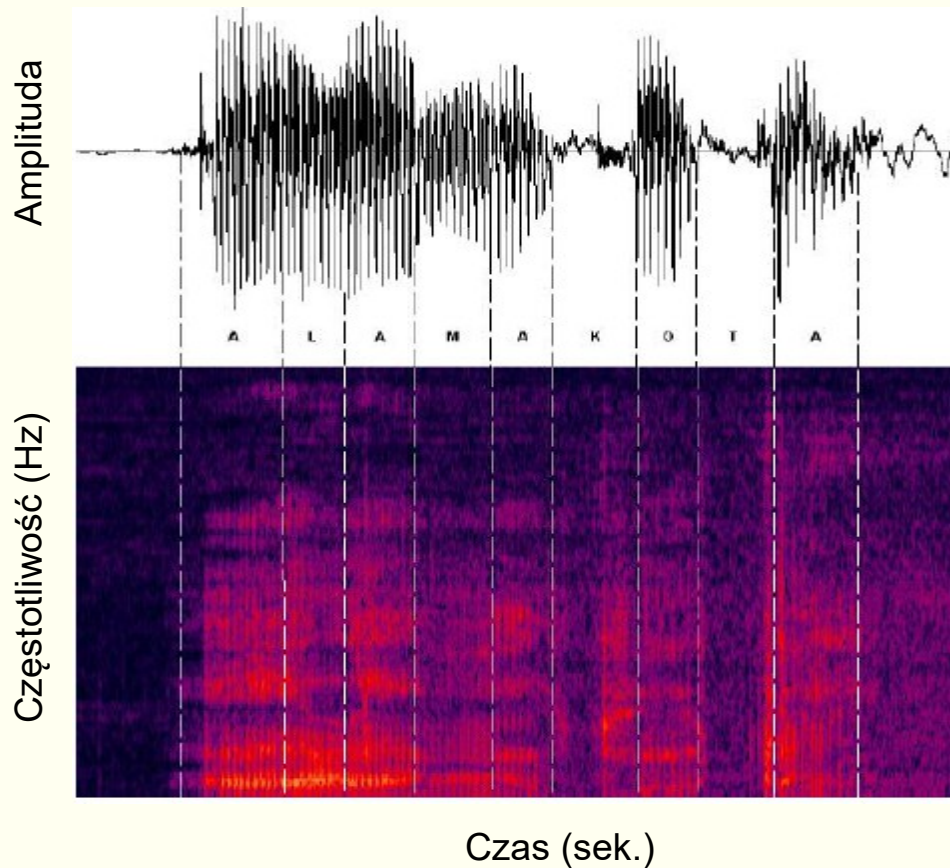
Spektrogram

Jest to wykres zależności mocy widma w różnych zakresach częstotliwości od czasu

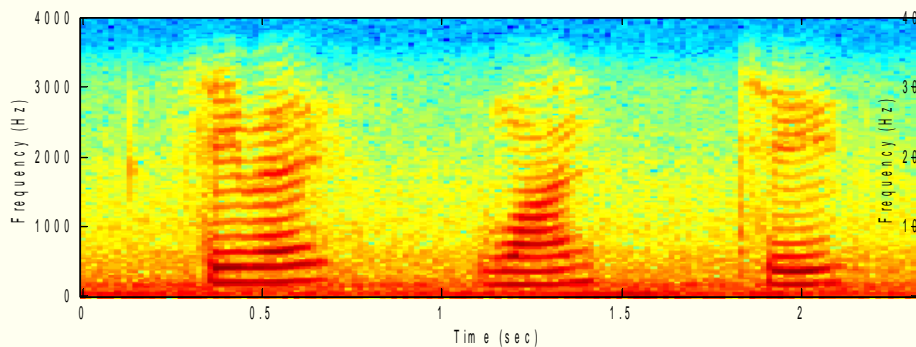
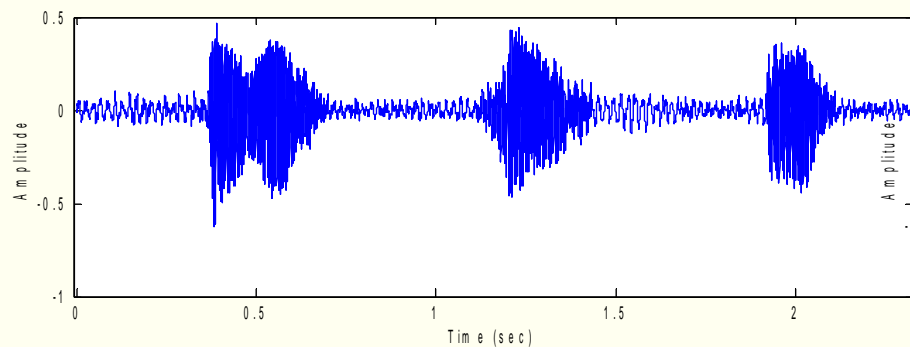
Spektrogram

Jest to wykres zależności mocy widma w różnych zakresach częstotliwości od czasu

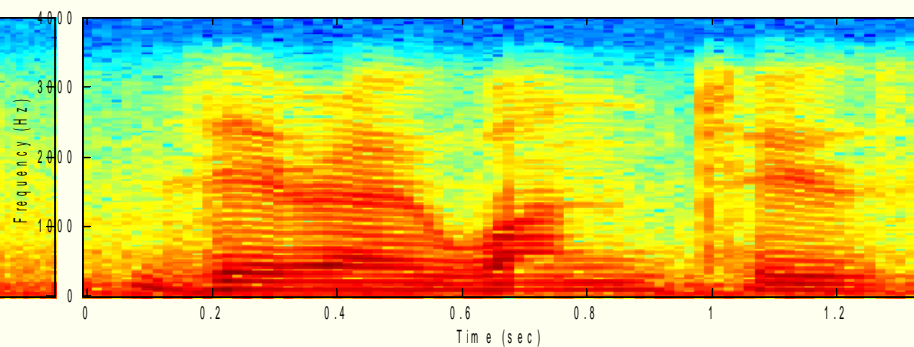
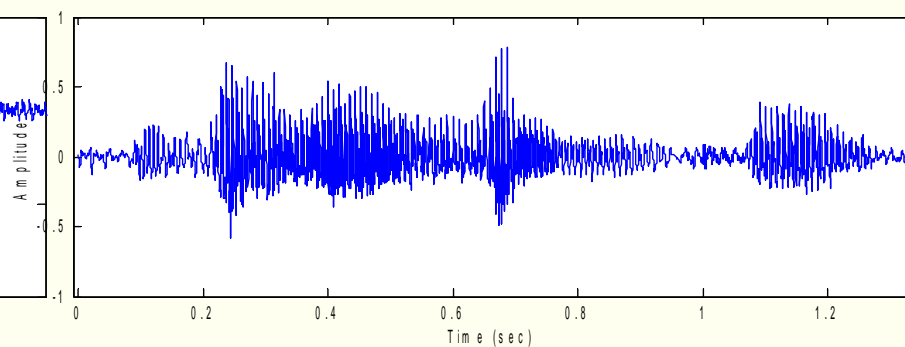

Spektrogram dla zdania *Ala ma kota*.

Porównanie spektrogramów

Kobieta „0-1-2”

Mężczyzna „0-1-2”

Formanty

- Formant to maksimum lokalne obwiedni widma sygnału mowy, a częstotliwość przy której występuje to częstotliwość formantowa.
- Główna zaleta formantów polega na ich charakterystycznej konfiguracji, możliwej do określenia w charakterze wzorca dla większości głosek (w tym głównie samogłosek) – niezależnie od tego, kto je wypowiada, jak szybki jest proces artykulacji, jakie towarzyszą mu emocje itp.

Cechy sygnału mowy

- Istnieje ogólna zgoda, że najlepsza reprezentacja sygnału mowy oparta jest na analizie spektrum
- Techniki analizy spektrum różnią się sposobem kwantyzacji spektrum
- Podstawowe podejścia do kwantyzacji spektrum wykorzystują:
  - ◆ Predykcję liniową (LP – linear prediction)
  - ◆ Bank filtrów

Cechy sygnału mowy

■ Estymaty autokorelacji

- ◆ Autokorelacja
- ◆ Kowariancja
- ◆ Moc widma
- ◆ Korelacja skrośna i kros-PDS

■ Funkcja średniej różnic amplitud

■ Miary wykorzystujące zerowanie się 2-giej pochodnej

■ Moc i energia

■ Cechy wykorzystujące analizę Fouriera

Analiza z użyciem predykcji liniowej

- Z historycznego punktu widzenia jest to jedna z najważniejszych technik analizy mowy
- Następna próbka określana jest na podstawie ważonej sumy p poprzednich próbek:

$$\hat{s}_n = \sum_{i=1}^p a_i s_{n-i}$$

- Sprowadza się to do zamodelowania procesu mowy z użyciem następującego filtra:

$$H(z) = \frac{1}{1 - \sum_{i=1}^p a_i z^{-i}}$$

Wtedy

$$X(z) = G(z)H(z);$$

gdzie:

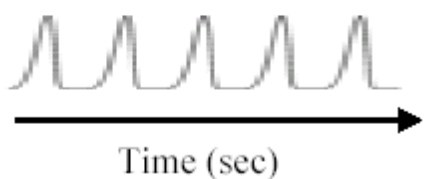
X – spektrum okna sygnału mowy

G – widmo pobudzenia krtaniowego

z – częstotliwość

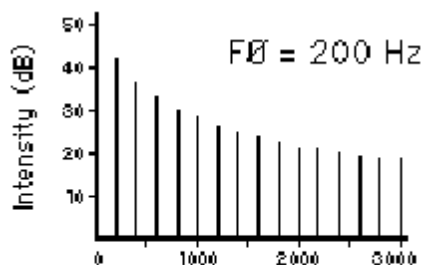
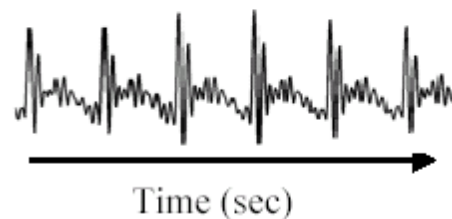
Impulsy
krtaniowe

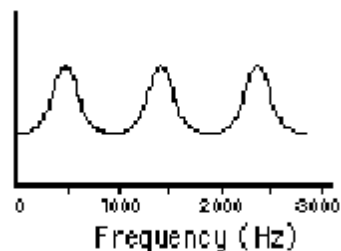
Trakt wokalny

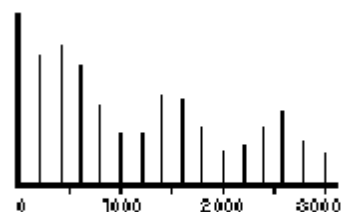
Sygnal mowy

**WIDMO
ŹRÓDŁOWE**

FUNKCJA FILTRU

**WIDMO ENERGII
WYJŚCIOWEJ**

Analiza z użyciem predykcji liniowej c.d.

- Polega na doborze takich współczynników predykcji liniowej (**LPC** – Linear Prediction Coefficients), by błąd średniokwadratowy w danym fragmencie sygnału mowy (oknie) był minimalny
- Moduł odpowiedzi filtru reprezentuje spektralną obwiednię okna sygnału mowy
- Uwzględnienie odpowiednio dużej liczby współczynników wystarcza na aproksymację obwiedni widma dla dowolnego dźwięku mowy

Wyznaczanie LPC

Błąd dla próbki n : $e_n = s_n - \hat{s}_n = s_n - \sum_{i=1}^p a_i s_{n-i}$

SSE w oknie o długości N : $E = \sum_{n=0}^{N-1} e_n^2 = \sum_{n=0}^{N-1} \left(s_n - \sum_{k=1}^p a_k s_{n-k} \right)^2$

E osiąga minimum, gdy $\delta E / \delta a_j = 0$:

$$\frac{\partial E}{\partial a_j} = - \sum_{n=0}^{N-1} \left(2 \left(s_n - \sum_{k=1}^p a_k s_{n-k} \right) s_{n-j} \right) = -2 \sum_{n=0}^{N-1} s_n s_{n-j} + 2 \sum_{n=0}^{N-1} \sum_{k=1}^p a_k s_{n-k} s_{n-j} = 0$$

⇓

$$\sum_{n=0}^{N-1} s_n s_{n-j} = \sum_{n=0}^{N-1} \sum_{k=1}^p a_k s_{n-k} s_{n-j} = \sum_{k=1}^p \sum_{n=0}^{N-1} s_{n-k} s_{n-j}$$

Utwórzmy macierz kowariancji Φ o elementach $\varphi_{i,k}$:

Można pokazać, że: $\varphi_{i,0} = \sum_{k=1}^p \varphi_{i,k} a_k$ $\varphi_{i,k} = \sum_{n=0}^{N-1} s_{n-i} s_{n-k}$

W postaci macierzowej: $\Phi_0 = \Phi \cdot \mathbf{a} \Rightarrow \mathbf{a} = \Phi^{-1} \cdot \Phi_0$

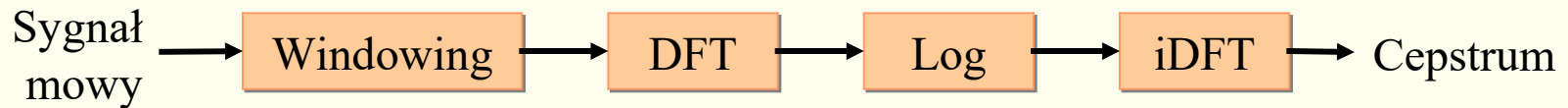
Cechy analizy z użyciem predykcji liniowej

- LPC są wrażliwe na zakłócenia wynikające z różnych warunków uczenia i testowania – lepiej jest oprzeć się na reprezentacji cepstralnej
- Współczynniki cepstralne liniowej predykcji (**LPCCs** – Linear Predictive Cepstral Coefficients) można wyznaczyć na podstawie współczynników LPC wykorzystując następującą regułę iteracyjną:

$$c_n = a_n + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} i c_i a_{n-i}$$

Cepstrum

- Cepstrum to odwrotna transformacja Fouriera (lub podobna) logarytmu mocy widma sygnału

- Definicja

$$C(q) = 2T\{\ln|G(f)| + \ln|H(f)|\}$$

gdzie:

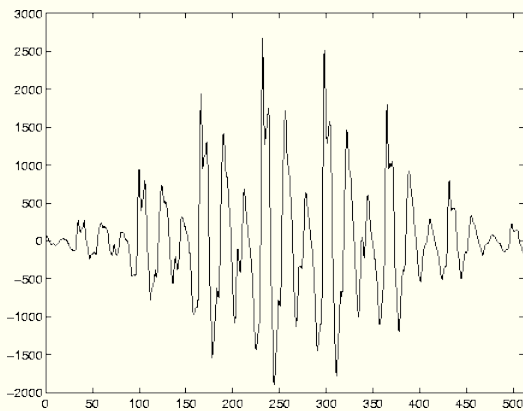
$C(q)$ – cepstrum

$T\{\}$ – transformacja (zazwyczaj DCT)

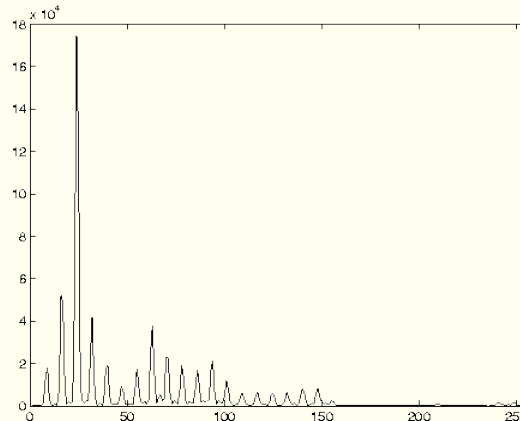
q – quefrequency

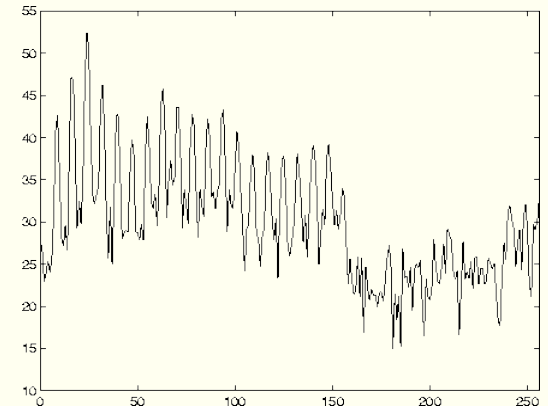
Cepstrum - przykład

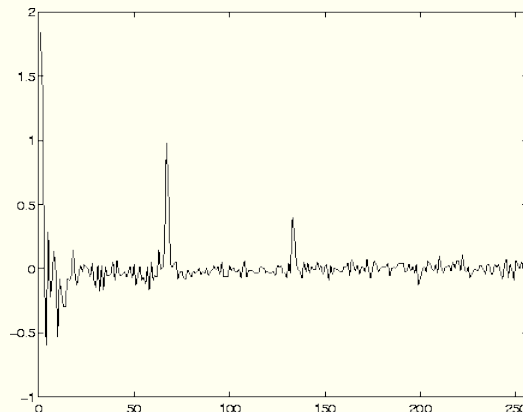
(a)

(b)

(c)

(d)

Segment samogłoski dla okna Hamminga (a)

i odpowiadające mu:

(b) moduł widma

(c) moc widma (w dB)

(d) część rzeczywista cepstrum

Cechy cepstrum

- Większość szczegółów pojawia się na początku i w wierzchołkach cepstrum $\Rightarrow$ pierwsze współczynniki zawierają informację o obwiedni mocy widma, a szczegóły dotyczące pobudzenia krtaniowego reprezentowane są w większości przez pojawiające się okresowo wierzchołki
- Cechy są nieskorelowane, ze względu na transformację $T\{\}$ (zazwyczaj DCT)
- Wygodne i efektywne w obecności zakłóceń
- Ze względu na te cechy prawie zawsze stosowana jest reprezentacja cepstralna

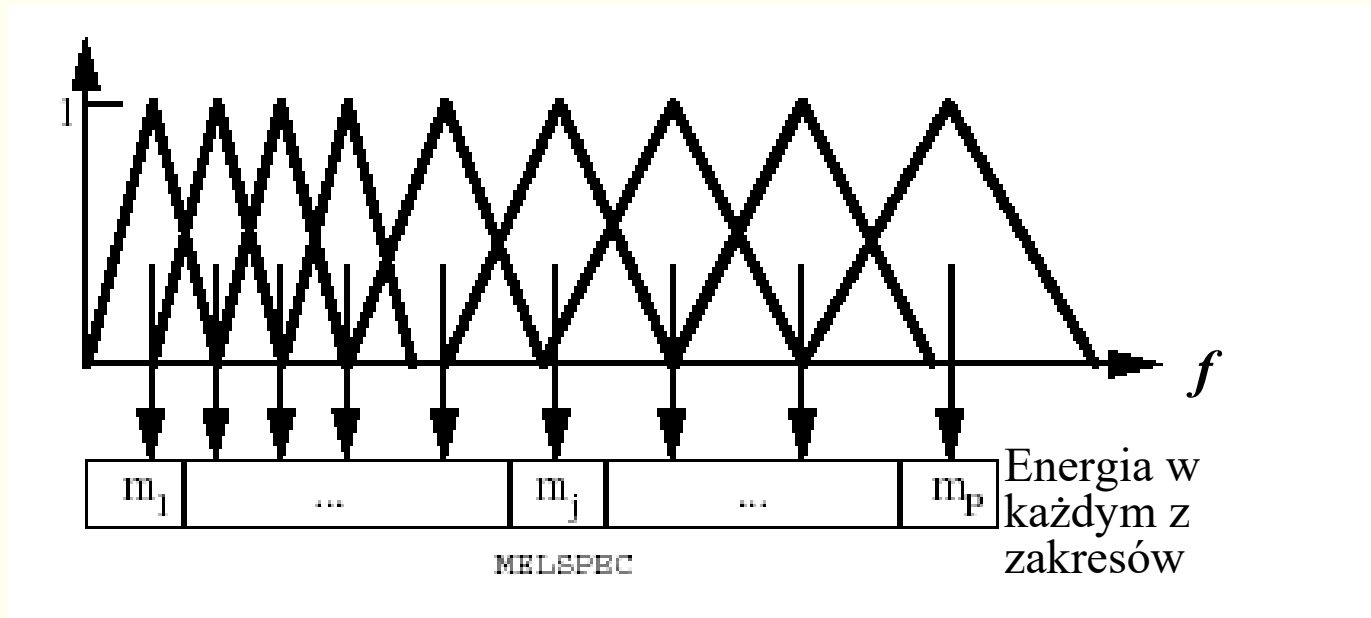
Cechy oparte na analizie z użyciem banku filtrów

- Stosowane banki filtrów odzwierciedlają nieliniową wrażliwość ucha ludzkiego
- Operują bezpośrednio na widmie
- Uwzględniają amplitudy m_i wyznaczone dla każdego zakresu nieliniowo rozmieszczonych filtrów
- Inżynierowie wykorzystują bank trójkątnych filtrów w skali Mela

Skala Mela

- Definicja skali Mela:

$$Mel(f) = 2595 \log_{10}(1 + f / 700)$$

Cechy MFCCs

- Oparte na reprezentacji cepstralnej:

$$c_{mel}(n) = \sqrt{\frac{2}{N}} \sum_{i=1}^N m_i \cos\left(\frac{\pi n}{N}(i - 0.5)\right)$$

gdzie:

N – liczba filtrów w banku

m_i – wartość energii dla i -tego filtru

- Znane jako współczynniki cepstralne dla częstotliwości Mela (**MFCCs** – Mel-Frequency Cepstral Coefficients)

Metody klasyfikacji cech

■ DTW – Dynamic Time Warping

- ◆ Pozwala obliczyć podobieństwo dwóch sekwencji (np. czasowych) o różnej długości,
- ◆ Metoda niewrażliwa na nieliniowe transformacje wzdłuż osi czasu

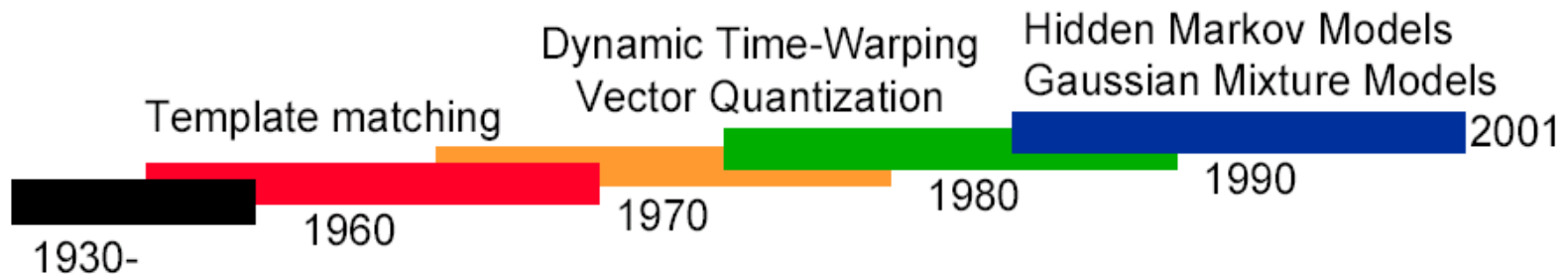
■ Ukryte modele Markova (HMM – Hidden Markov Models)

- ◆ Są to modele statystyczne, w których zakłada się, że modelowany system jest procesem Markova, którego stan da się zaobserwować
- ◆ Każde słowo/fonem posiada oddzielny model, którego parametry określa się na drodze uczenia
- ◆ Model, dla którego prawdopodobieństwo na wyjściu jest największe określa klasę

Ewolucja systemów rozpoznawania mowy

Porównywanie dźwięku
i spektrogramu z wzorcem

Aplikacje
komercyjne

Małe bazy danych,
mowa czysta,
kontrolowana

Duże bazy danych,
mowa rzeczywista,
niekontrolowana

Narzędzia do rozpoznawania mowy dla programistów

- API do silnika rozpoznawania mowy firmy Google (Google Cloud Speech API)
  - ◆ Rozpoznaje ponad 80 języków
  - ◆ Umożliwia rozpoznawanie mowy niezależnie od platformy
- Open source speech decoder *Julius*:
  - ◆ Daje możliwość rozpoznawanie dużego słownika wyrazów mowy ciągłej
  - ◆ W oparciu o to narzędzie powstał system *Skrybot* (skrybot.pl) rozpoznawania mowy polskiej
- Java Speech API:
  - ◆ Złożone z 3 pakietów:
    - javax.speech,
    - javax.speech.synthesis,
    - javax.speech.recognition

Narzędzia do rozpoznawania mowy dla programistów c. d.

■ HTK

- ◆ Zbiór modułów bibliotecznych i programów narzędziowych wspierających rejestrowanie i przetwarzanie sygnału mowy, konstruowanie złożonych układów HMM, uczenie, testowanie i analizę rezultatów
- ◆ Opracowane w zespole Speech, Vision and Robotics na Uniwersytecie Cambridge
- ◆ Pierwotnie przeznaczone do rozpoznawania mowy, jednak ukryte modele Markova budowane z użyciem jądra HTK mogą być stosowane do modelowania dowolnych przebiegów czasowych (synteza mowy, rozpoznawanie sekwencji DNA, pisma, gestów)

■ Microsoft Speech Recognition API:

- ◆ Przestrzeń nazw `Windows.Media.SpeechRecognition`

Narzędzia do rozpoznawania mowy dla programistów c. d.

■ HTK

- ◆ Zbiór modułów bibliotecznych i programów narzędziowych wspierających rejestrowanie i przetwarzanie sygnału mowy, konstruowanie złożonych układów HMM, uczenie, testowanie i analizę rezultatów
- ◆ Opracowane w zespole Speech, Vision and Robotics na Uniwersytecie Cambridge
- ◆ Pierwotnie przeznaczone do rozpoznawania mowy, jednak ukryte modele Markova budowane z użyciem jądra HTK mogą być stosowane do modelowania dowolnych przebiegów czasowych (synteza mowy, rozpoznawanie sekwencji DNA, pisma, gestów)

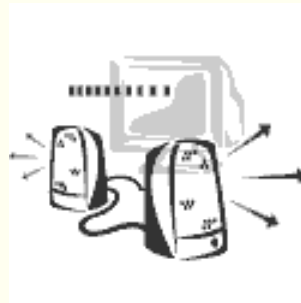
■ Microsoft Speech Recognition API:

- ◆ Przestrzeń nazw `Windows.Media.SpeechRecognition`

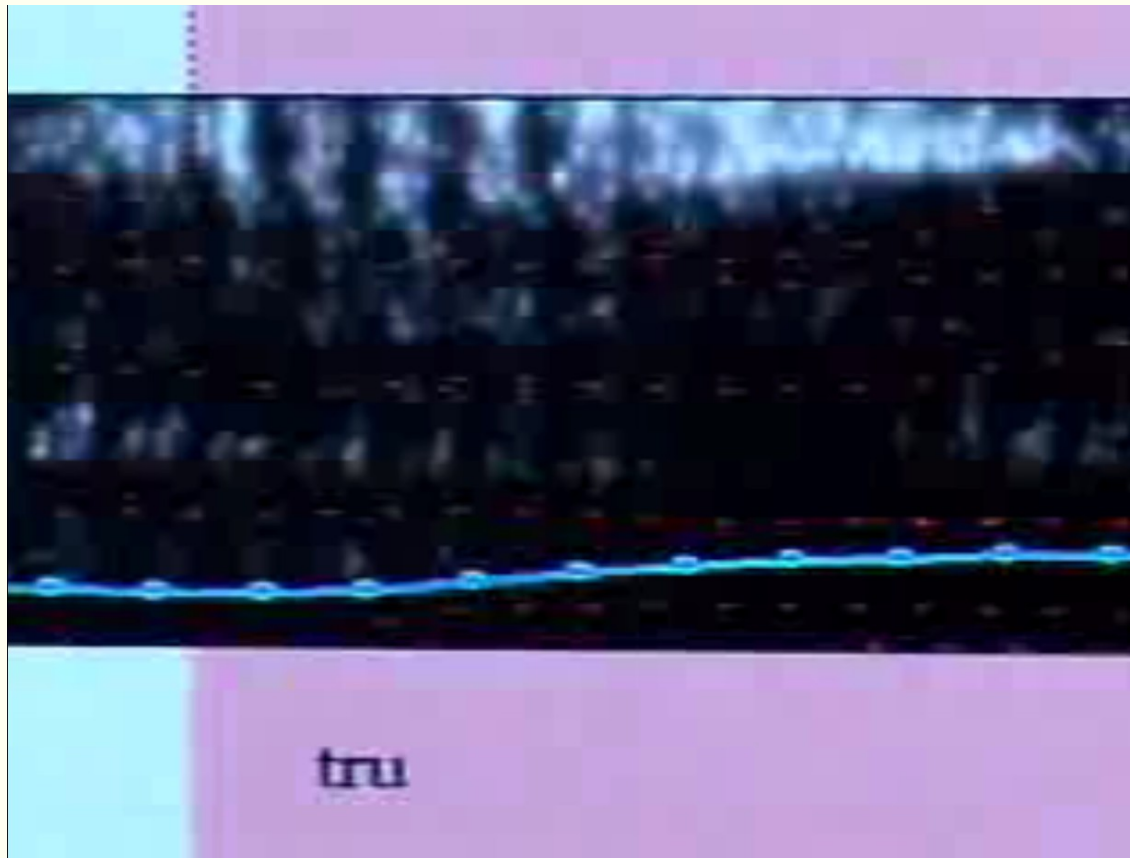
Systemy komercyjne

- System rozpoznawania mowy polskiej i syntezyator Primespeech (<http://www.primespeech.pl>) - stosowany przez
  - ◆ Giełdę Papierów Wartościowych (telefoniczne informowanie o aktualnych notowaniach spółek giełdowych)
  - ◆ Korporację taksówkową (zamawianie taxi),
  - ◆ infolinię Zarządu Transportu Miejskiego w W-wie,
  - ◆ Polsko-Japońską Wyższą Szkołę Technik Komputerowych (przełączanie głosowe telefonu, telefoniczny serwis informacyjny dla studentów, aktualności)

Synteza mowy

Syntezator mowy Krzysztofa Szklanego - prezentacja

Systemy komercyjne

- Syntezator mowy polskiej IVOVA ([http://www.ivona.com/film IVONA w TVN](http://www.ivona.com/film_IVONA_w_TVN)), cena od 184 zł (IVONA Reader z 2 głosami)
- Syntezator i system rozpoznawania mowy Primespeech (<http://www.primespeech.pl>)

System rozpoznawania mowy wspomagany informacją wizyjną

